

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԸ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆ ԳԱՆՈՒՆԵՐՈՒՄ

Անցնալ տարուայ (№ 11) մեր մի յօդուածում մենք ցոյց տուինք, թէ ինչ վիճակի մէջ է ընթերցանութեան գործը Ատրք-պատականի մայրաքաղաք Թաւրիզում և առաջ բերուած ֆակտերից և թւերից տեսնանք, որ ժողովրդի համար ընթերցանութիւնը դեռ պահանջ չէ դարձել: Դորանից յետոյ դժուար չէ գուշակել, թէ ինչ պէտք է ներկայացնեն գաւառներն այդ կողմից: Բովանդակ Ատրպատականում—չը հաշւած Թաւրիզը —միմիայն մի քանի գրադարան-ընթերցարան կայ, իսկ դրանցից էլ միայն մի երկուսը կանոնաւոր և բարելաւ վիճակի մէջ: Առաջ բերենք փաստեր:

Սկսենք Սալմաստից, որը այս կողմից՝ համեմատած միւս գաւառների հետ՝ աւելի բախտաւոր է: Այնտեղ կայ չորս գրադարան-ընթերցարան, որոնք գտնուում են Ղալասար, Հաֆթվան, Հին-քաղաք և Մահլամ գիւղերում *):

Ղալասար գիւղի «Արծրունեան» գրադարան-ընթերցարանը հիմնուած է 1899 թւի ապրիլին, Ղալասարի երիտասարդութեան նախաձեռնութեամբ: «Արծրունի» գրադարան-ընթերցարանը ունի երեք կարգի անդամներ—սովորական, մշտական և պատուաւոր: Սովորական անդամներ համարուում են նրանք, որոնք տարեկան միանուազ վճարում են 10 ղոան անդամավճար: Մշտական անդամներ նրանք են, որոնք միանուազ վճարում են 10 թուման (18 ռ.), իսկ պատուաւոր անդամներ համարուում են նրանք, որոնք գրադարան-ընթերցարանին մի օրև է բարոյական և նիւթական

*) Ինչպէս Սալմաստի, նոյնպէս է և Խոյի, Ուրմիի, Մալաղայի, Արդաբիլի և Մուսթումաբի ներկայ ընթերցանութեան գործի մասին տեղեկութիւններ եմ ստացել գրադարանների վարչութիւններից և ղեկավարներից: Պարտք եմ զգում հրապարակով շնորհակալութիւններս յայտնել նրանց: Ե. Ք.

նշանաւոր աջակցութիւն ցոյց կը տան: Ընդհանուր ժողովն է ընտրում պատուաւոր անդամ:

Ղալասարի «Արծրունի» գրադարան-ընթերցարանը այժմ ունի 2 պատուաւոր, 2 մշտական և 10 էլ սովորական անդամներ: Բացի այս երեք կարգ անդամներից, ընդունում են նաև ամսական բաժանորդ-անդամներ, որոնք ամսական մէկ դրան (20 կ.) վճարելով, օգտւում են գրադարան-ընթերցարանից նոյն իրաւունքներով, ինչ վայելում են մշտական և սովորական անդամները: Ընթերցարանի մուտքի վճարն է 1 շահի (1 կոպ.) այս վճարից ազատ են սովորական, մշտական և պատուաւոր անդամները:

Այս գրադարան-ընթերցարանից ոչ միայն իրաւունք ունեն օգտուելու ղալասարցիները, այլ և շրջակայ գիւղերը, միայն այն պայմաններով որ թողնեն գրադարանապետի մօտ մշտական 5 դրանի գրաւական, կամ ղալասարցիներից մէկնումէկին եւրաշխաւոր ներկայացնեն:

Գրադարան-ընթերցարանի համար մի հիմնական գրամագրւելիս ստեղծելու նպատակով խնայւում է տարեկան ընդհանուր եկամուտի 50%-ը:

«Արծրունի» գրադարան-ընթերցարանը այժմ շատ աղքատ է (300 կտոր գիրք), այնպէս որ հնարաւորութիւն չ'ունի աւելի լայն չափերով տարածել ընթերցանութիւնը: Ժողովուրդը կարող է ամեն տեսակի գրքեր, բայց գլխաւորապէս վիպական գրուածքները:

Այս գրադարան-ընթերցարանում ստացւում է «Մշակ», «Մուրճ», «Անահիտ», «Պատանի», «Շարժում» և այլն, և բոլորը ուղարկւում են ձրիաբար: Իսկ ընթերցասիրութիւն առաջ բերելու համար գրքերի այդ խղճուկ քանակութիւնը, մուրացկանութեամբ թերթ ստանալը անբաւարար են, անհրաժեշտ է աւելի ու աւելի ճոխացնել, բայց այդ բանը վեր է «Արծրունի» գրադարան-ընթերցարանի ոյժից, պէտք է զգացւում նաև կողմնակի օգնութեան:

Սալմաստի Հաֆթվան գիւղի գրադարան-ընթերցարանը կարելի է համարել ամենահինը. հիմնուած է 1886 թւի ժարտի 16-ին: Այդ բան տարիների ընթացքում մի քանի անգամ փակուել, էլի բացուել է: Այս գրադարան-ընթերցարանի հիմնադիրը և կազմակերպողը եղել է հանգուցել Վարդան Գօլօշեանը, որի ժամանակ այդ ձեռնարկութիւնը աւելի ծաղկած էր և աւելի լայն ծրագիրներ ու լայն նպատակներ ունէր: Այդ ձեռնարկութիւնը կոչւում էր «Սալմաստի գրասիրաց ընկերութիւն» և նպատակն էր ընթերցանութիւնը արածելուց զատ նաև

գրադիտութիւն սովորեցնել, նպաստել Սալմաստի հայազգարը-նակութեան մտաւոր և բարոյական գորգացմանը, իր կարողութեան համեմատ տալ ժողովրդական դաստիարակութիւններ թէ իր շրջանում և թէ ուրիշ գիւղերում: Հաֆթվանը Սալմաստի ամենահայաշատ գիւղն է, ունի մօտ 500 տուն, այնինչ Ղալասարը ունի միայն 100 տուն, դեռ գաղթականներն էլ հաշւած:

Հաֆթվանի գրադարան-ընթերցարանն էլ որ ունի այժմ մօտ 700 կտոր գիրք, ունի նոյն երեք կարգի անդամները, թւով 30: Վեց ամսուայ ընթացքում, յունիսից սկսած մինչև նոյեմբեր, կարդացուել է 500 գիրք: Այստեղ էլ գերակշռող տեղը բռնում է բեյլետրիստիկան: Այս գրադարանը ստանում է «Մշակ», «Մուրճ» և արտասահմանեան երկու թերթ: Այստեղ էլ ընդունուել է խնայողական բաժինը. ընկերութեան հասոյթներէ կէսը արւում է $\frac{1}{10}$ -ով ընկերութեան անունով, և այդ պահեստի գրամից կարելի է ծախսել միայն ընդհանուր ժողովի որոշմամբ: Լուծուելու դէպքում այս հիմնարկութեան բոլոր գոյքը և դրամը պէտք է յանձնել Հաֆթվանի ազգային ուսումնարանին:

Հին-քաղաքի «Գ. Ջանչեան» գրադարան-ընթերցարանը թէև նոր է հիմնուել, 1901 թւին, պ. Մ. Փիրանեանի նախաձեռնութեամբ, բայց կարճ միջոցում ձեռք բերաւ 700 կտոր գիրք զանազան լեզուներով (մեծագոյն մասը ի հարկէ հայերէն է), և 19 անդամ. տարեկան միջին թւով կարդացուում է 300 կտոր գիրք, ստացւում է Կովկասի թերթերից միայն «Մշակ» և արտասահմանեան մի երկու թերթ, որ միանգամայն անբաւարար է:

Գալով Մանլամի գրադարանին, պէտք է ցաւելով ասել, որ միմիայն անունով գոյութիւն ունի, թէև երկար տարիներ է, ինչ հաստատուել է: Գրքերը թէև շատ քիչ են, բայց դրանք բոլորովին մասնուած են անգործածութեան և թափթփուած փոշու մէջ, ոչ ոք ուշադրութիւն չէ դարձնում: Այս գրադարանը հիմնել են տեղական երիտասարդները և մահլամցի մի խումբ պանդուխտներ, ունի մօտ 800 բուրլի, որ գումարել են այդ պանդուխտները, և այժմ այդ գումարը գտնւում է Ռուսաստանում մի քանի պանդուխտների մօտ: Պէտք է մտածել իր նըպատակին ծառայեցնելու այդ գումարը:

Դեռ 1894 թւին Փայաջուկում հիմնւում է «Բաֆֆի» գրադարանական ընկերութիւնը, բայց միայն երկու տարի է շարունակւում: Թէև 1897 և 1899 թւականներին փորձեր կ'ընէին նորից կազմակերպելու, բայց ապարդիւն են անցնում, այդ էլ շնորհիւ այն բանի, որ Փայաջուկը զուրկ է ղեկավար ոյժի-

բից և երիտասարդներն, որոնք շատ աննշան բացառություններ գտնուում են օտարութեան մէջ, դիւղում մնացել են ձերուհիներ, կանայք երեխաներ...

Ահա բովանդակ Սարմաստի, Ատրպատականի այդ ընդարձակ և հայաշատ գաւառի գրադարան-ընթերցարանների վիճակը: Այդ խղճուկ պատկերը աւելի կատարեալ կը դառնայ, եթէ ասենք, որ մասնաւոր գրադարաններ գրեթէ չը կան, պարբերական հրատարակութիւններ կողմնակի անձինք շատ քիչ են ըստանում. ամբողջ Սարմաստում՝ չը հաշւած գրադարանները՝ ստացւում է միմիայն 8—10 օրինակ «Մշակ», 1—2 օրինակ «Նոր-Դար», 1—2 օրինակ «Մուրճ», և ոչ մի «Ազիւր» և «Տարազ», իսկ արտասահմանեան թերթեր գրեթէ չեն ստացւում: Ահա մօտ 10,000 բնակիչ ունեցող հայ ազգաբնակչութեան ընթերցանութեան գործը:

Այժմ անցնենք Ուրմիի գաւառին: Ուրմի ընդարձակ գաւառում, ուր կայ մօտ 4500 բնակիչ, միմիայն մի գրադարան-ընթերցարան կայ, այն էլ հիմնուել է 1901 թւականին: Այդ գրադարան ընթերցարանը, որ կոչւում է «Ուրմիի «Ջանչեան» ընթ. ընկերութեան գրադարան», ունի 300—400 գրքեր և ըստանում է հետեւեալ պարբերական հրատարակութիւնները.— «Մուրճ», «Բազմավէպ», «Գեղտունի», «Մշակ», «Նոր-Դար» և մի երկու արտասահմանեան թերթեր: «Գ. Ջանչեան» գրադարան-ընթերցարանը գտնուում է Ուրմի քաղաքում, դիւղերում ոչինչ չը կայ, նոյն այդ վիճակն է և Ուրմիին մօտիկ գտնուած Բարանդուզ գաւառամասում, չը կայ ոչ մի գրադարան: Գրադարանից դուրս շատ քչերն են պարբերական հրատարակութիւններ ստանում: Այս գրադարանը ունի միմիայն 20—25 ընթերցողներ, ոչ աւելի: Ահա դառն իրականութիւնը, մօտ 5500 բնակիչը, Ուրմիի հետ հաշւած նաև Բարանդուզը, ունեն միմիայն մէկ գրադարան:

Ուրմի գաւառը, դրա հետ և Բարանդուզը գտնէ մի զբոսարան ունեն, բայց ուրիշ տեղերում այդ էլ չը կայ: Ընդարձակ Ղարաղաղը, որ փառաւոր անցեալ և այժմ մօտ 6,000 հայ բնակիչ ունի, չունի եւ ոչ մի գրադարան: Այնտեղ չէ ստացւում և ոչ մի պարբերական հրատարակութիւն:

Մակուի խանութեան մէջ էլ չը կայ ոչ մի գրադարան: Էլ լինէ ասենք իսպառ մոռացուած պարսկական Քիւրքատան, Սուլթուզ, Սուլէ-Բուլաղ գաւառամասերի հայերի մասին...

Շատ աւելի միութարական է ընթերցանութեան գործը Մարաղայում, որ սահմանակից է այդ գաւառներին: Դեռ անցեալում Մարաղան ունեցել է «Կրթական» ընկերութիւն և իր

գրադարան-ընթերցարանի միջոցով տարածում էր ընթերցանութիւն, բայց յետոյ փակւում է այդ գրադարանը։ Մի քանի ընթերցասէր անձնաւորութիւններ զգալով այդ պակասը և այդպիսի մի հաստատութեան անհրաժեշտութիւնը, պ. Մ. Բաղդասարեանի նախաձեռնութեամբ 1902 թ. ապրիլին կազմակերպւում է գրադարան-ընթերցարան, և որովհետեւ հէնց այդ ժամանակներումն էր, որ մեռաւ Ալ. Երիցեանը, յարգելով նրա յիշատակը, անուանում են գրադարանը «Ալ. Երիցեան»։

Նորակառոյց «Ալ. Երիցեան» գրադարան-ընթերցարանի վարչութեանն է յանձնւում «Կրթական» ընկերութեան 405 կրտոր դիրքը, և անմիջապէս սկսում են գործը։ Առաջ է տարւում ընթերցանութեան գործը մեծ եռանդով, լի հաւատով։ Վարչութիւնը դիմում է նաև այս և այն անձնաւորութեան և խնդրում նրանց աջակցութիւնը։ Նոյնպէս և տիկին Ս. Երիցեանին են դիմում, որից ստանում են Ալ. Երիցեանի աշխատութիւններից 25 կտոր։

Այժմ Մարաղայի «Ալ. Երիցեան» գրադարան-ընթերցարանը ունի 514 կտոր գիրք. ստանում է հետևեալ պարբերական հրատարակութիւնները. — ամսագիրներ՝ «Մուրճ», «Բանասէր» և «Գեղունի», օրաթերթեր՝ «Մշակ» և «Նոր-Դար»։ Այս գրադարան-ընթերցարանը առաջին կիսաշրջանում, այսինքն ապրիլից մինչև սեպտեմբեր, ունեցել է 24 անդամ. գրադարան-ընթերցարանը բաց է լինում շաբաթը չորս անգամ։

Շնորհիւ գործի գլուխ անցած եռանդուն գործիչների՝ զրքերը կարգացւում են մեծ հետաքրքրութեամբ, և ընթերցանութեան ոգին աւելի ու աւելի, զգալի կերպով ծաւալւում և տարածւում է ժողովրդի մէջ։ «Ալ. Երիցեան» գրադարան-ընթերցարանը մի մեծ բարիք է ոչ միայն Մարաղայի հայերի համար, այլ և շրջակայ գաւառակների և գիւղերի։

Եւ իսկապէս, «Ալ. Երիցեան» գրադարան-ընթերցարանի վարչութիւնը նպատակ է դրել ընթերցանութիւն տարածել նաև Սօուշ-բուլաղ, Միանդաբ գաւառամասերում. անշուշտ ժամանակի ընթացքում իր ծրագրի մէջ կը մտնէ և Սուլդուղը։ Նա չէ բաւականանալու միայն ընթերցանութիւնով, այլ և մտադիր է գրագիտութիւն տարածել։

Խոյ գաւառն էլ գրեթէ նոյն պատկերն է ներկայացնում ընթերցանութեան կողմից, ինչ Ղարադաղը, Սօուշ-բուլաղ և այլն։ Գիւղերում գոյութիւն չունի գրադարան-ընթերցարան, չը կայ մտաւոր շարժում, ժողովրդի անտարբերութիւնը հասնում է անասնական աստիճանի. նա նիւթապաշտ է, տգէտ և փշայած։ Ամբողջ գաւառում, ուր կայ 1900 ընակիչ, որոնք

ապրում են 7 գիւղերում, միմիայն մի գրադարան-ընթերցարան գոյութիւն ունի, որ գտնւում է քաղաքում, այն էլ 1902 թւականին հիմնաւած: Խոյի «Ա. Նազարեան» գրադարան-ընթերցարանը, որ կազմակերպուել է ուսուցչի և տեղացի մի երկու երիտասարդների ջանքերով, ունի այժմ շատ աննշան քանակութեամբ գրքեր և սակաւաթիւ յաճախորդներ:

Արդաբիլ քաղաքը և Մուսուսքար գիւղն էլ կարելի է Մաքաղայի շարքում հաշել: Մուսուսքարը, որ Թաւրիզից գէպի հիւսիս է ընկնում և 6 ժամուայ ճանապարհ է, զուտ հայաբնակ է և ունի 120 տուն: Այնտեղի «Հայկազեան» գրադարան-ընթերցարանը, որը դեռ նոր է կազմուած, ունի 299 կտոր գիրք, որից 160 կտորը մանկական գրուածքներ են և վէպեր, իսկ մնացած 139 կտորը ընդհանուր ընթերցանութեան գրքեր, օրինակ պիէսները, ամսագրեր, գիտական, առողջապահական գրքեր և այլն: Իսկ Արդաբիլի գրադարան-ընթերցարանը, որը մօտ 10 տարի է, ինչ հիմնուել է, թէև անցեալում, երբ երիտասարդ գործակատարներ կային, շատ ծաղկած վիճակի մէջ է եղել, մանաւանդ ընթերցարանը, բայց այժմ միանգամայն անախանձելի և անմխիթար գրութեան մէջ է, չկան ղեկավար ոյժերը, գործը մնացել է համարեա թէ երեսի վրայ, չը կան առանձին նուիրուած ղեկավար և հոգ տանող: Արդաբիլի գրադարան-ընթերցարանը այժմ ունի մօտ 300 չափ գրքեր, մեծագոյն մասը վիպական և մանկական, բոլորն էլ հայերէն, ստացւում է «Մըշակ», «Տարազ» և երբեմն «Նոր-Դար»:

Յօդուածս վերջացնելով, ես դիմում եմ մեր նուիրատուներին, խմբագրութիւններն, հայ հեղինակներին և թարգմանիչներին, խնդրում, որ չը զլանան օգնութեան հասնել այս կորած, մոլորուած ժողովրդին: Թող շտապեն ուղարկել իրանց թերթերից, հեղինակութիւններից և թարգմանութիւններից *), որով ահագին ծառայութիւն կատարած կը լինեն մեր ժողովրդի մտաւոր առաջադիմութեան գործում: Ինքը հայ՝ գաւառական ժողովուրդը աղքատ է, թշուառ է, հարստահարուած և անկարող է իր ոյժերով հոգալ մի կարիք, որի կարևորութիւնը դեռ չէ հասկանում:

ԵՐ. ՅՐԱՆԳԵԱՆՑ

*) Գրադարան-ընթերցարանների հասցէները, կարծում եմ՝ պարզ են, գրել զաւառը, գիւղը և գրադարանի անունը: Կարող են ուղարկել նաև իմ հասցէով, որ անմիջապէս կ'աշխատեմ հասցնել ուր հարկն է, մանաւանդ Մուսուսքար գիւղը, ուր չը կայ փոստ, պէտք է այդպէս անել: Իմ հասցէն է՝ Тавризъ (Персія) Дилава, учителю Ерванду Франгянцъ.